

Ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա ձևավորված պետությունների կայացման խնդիրն ու կապը միջազգային ճանաչման հետ

ՎԻՈՒԵՏՏԱ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

Վ. Քրյուտովի անվան Երևանի պետական լեզվահասարակագիտական համալսարան

Հողվածը ներկայացնում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա ձևավորված պետությունների կայացման խնդիրները, ինչպես նաև դրանց կապը միջազգային ճանաչման հետ: Ներկայացվում են Մոնտեվիդեոյի Կոնվենցիայում ամրագրված պետության իրավասուբյեկտությունը որոշող հատկանիշները՝ որպես պետության կառուցման և կայացման գործընթացների հիմք, այդ չափանիշների կապն ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հետ, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի շրջանակներում վերոնշյալ չափանիշների վերլուծությունը Լեոնային Ղարաբաղի և Կոսովոյի օրինակով: Չկայացածության և չճանաչվածության կապի կամ կապի բացակայության ուսումնասիրության նպատակով հողվածում ներկայացվում են վերոնշյալ կապի կամ դրա բացակայության առանձնահատուկ մարտահրավերներն ըստ պետության կայացածության ոլորտների՝ քաղաքական, տնտեսական, սոցիալական և անվտանգության:

Բանալի բառեր

Կայացում, ճանաչում, չճանաչված պետություններ, ազգերի ինքնորոշման իրավունք, Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիա, Արցախ, Կոսովո:

Նախաբան

Պետության ստեղծումը յուրաքանչյուր ժողովրդի գլխավոր նպատակներից է՝ որպես իր անվտանգության, բարեկեցության և բնականոն զարգացման ապահովման հիմնական մեխանիզմ: Հատկանշական է, որ 20-րդ դարի երկրորդ կեսին՝ ՄԱԿ-ի կանոնադրությունն ուժի մեջ մտնելուց հետո, միջազգային

իրավունքում տեղի ունեցած լուրջ զարգացումների արդյունքում ազգերի ինքնորոշման իրավունքը ճանաչվել է միջազգային իրավունքի բարձրագույն, անվերապահ նորմ¹ և արձագանագրվել է պետականաստեղծման երկու բուռն շրջան: Առաջինը 60-70-ական թվականների ապագադրության ալիքն էր, որի արդյունքում ձևավորվեց յոթ տասնյակից ավելի նոր պետություն², երկրորդը՝ 90-ականների սկիզբը, երբ ԽՍՀՄ-ի և Հարավսլավիայի փլուզումից հետո անկախություն հռչակեցին երկու տասնյակից ավելի պետություններ: Ընդ որում, դրանց մի մասի անկախությունը ճանաչվեց անմիջապես, մինչդեռ մյուսները դեռևս մնում են չճանաչված:

Պետությունների փորձը ցույց է տալիս, որ դրանց ստեղծումը և անգամ միջազգային ճանաչումն ինքնաբերաբար չեն հանգեցնում անվտանգության, բարեկեցության և բնականոն զարգացման ապահովմանը: Ավելին, խիստ բազմազան են պետություններում առկա իրավիճակներն ու զարգացման հետագծերը, ինչն էլ ավելի է դժվարացնում այնպիսի բարդ համակարգերի կատարելագործումն, ինչպիսին պետությունն է, և վերջին տասնամյակների ընթացքում միանգամայն բնական է պետությունների գործունեության արդյունավետության կամ կայացածության ուսումնասիրությանն ուղղված գիտական հետազոտությունների թվի կտրուկ աճը: Այդ աշխատությունների նպատակը ոչ միայն իրավիճակի գնահատումն է, այլև՝ օրինաչափությունների, առկա թերությունների պատճառների ու դրանց հաղթահարման հնարավորությունների բացահայտումը:

Խնդիրն առավել բարդ է նորաստեղծ, սակայն դեռևս չճանաչված պետությունների համար, քանի որ առկա են կայացման լրացուցիչ բարդություններ, մասնավորապես, պայմանավորված միջազգային կապերի խիստ սահմանափակվածությամբ: Լրացուցիչ լուրջ բարդություն է առկա այն ճանաչված պետությունների համար, որոնք ձևավորվել են ԽՍՀՄ փլուզման արդյունքում, քանի որ հայտնի պատճառներով այդ երկրում գործել է միակուսակցական համակարգ և

¹Թորոսյան Ս., Լեոնային Ղարաբաղի հակամարտության կարգավորումը միջազգային իրավունքի շրջանակներում, Երևան, Տիգրան Մեծ հրատ., Երևան, 2008:

²United Nations Judicial Yearbook 1980, pp. 182-183.

իսպառ բացակայում էին բազմակուսակցական համակարգերի վերաբերյալ թե գիտելիքները, թե փորձը:

Պետության կայացածություն և պետության միջազգային ճանաչում: Անմիջական կա պ, թե՛ դրա բացակայություն

Պետության կայացածության և պետությունների միջազգային ճանաչման նման, իրավամբ, իրթին և բազմավեկտոր քաղաքական գործընթացների և, հատկապես, վերջիններիս կապի կամ դրա բացակայության ուսումնասիրությունը հարկ է իրականացնել հստակ փուլային տրամաբանությամբ՝ որպես հիմք ընդունելով այն փաստը, որ յուրաքանչյուր պետության բնականոն էվոլյուցիան պետք է ընթանա հետևյալ 3 փուլերով՝ անկախության հռչակում, պետության միջազգային ճանաչում (անդամակցություն ՄԱԿ-ին)՝ որպես պետության միջազգային իրավասուբյեկտության պարտադիր պայման, և պետության կայացում: Վերոնշյալը, անշուշտ, տարածվում է նաև ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա ձևավորված պետությունների վրա, ըստ այդմ, խնդրի ուսումնասիրությունը հարկ է իրականացնել հետևյալ փուլերով՝

- ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա ձևավորված պետությունների միջազգային ճանաչման իրավական պահանջների դիտարկում հետևյալ փուլերով՝
 - ժամանակակից միջազգային իրավունքի մեջ ազգերի ինքնորոշման իրավունքի կարգավիճակի, ընդգրկման և բովանդակության ուսումնասիրություն³,
 - ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա ձևավորված պետությունների ճանաչման միջազգային գործընթացների դիտարկում³,
 - միջազգային իրավունքի մեջ ամրագրված պետության իրավասուբյեկտությունը որոշող հատկանիշների ուսումնասիրություն,

³ Պետրոսյան Վ., Պատերազմից՝ խաղաղություն. պետության կառուցման առանձնահատկությունները հետկոնֆլիկտային միջավայրում, *Հայկական քաղաքագիտական հանդես*, 2015, 2(4), 55-84:

- պետության կայացածության գնահատման հնարավորությունների ներկայացում,
- պետության կայացածության և ճանաչվածության կապի կամ դրա բացակայության դիտարկում:

Պետությունների միջազգային ճանաչում. տեսությունից՝ գործնական կիրառման անհրաժեշտությունը

Պետությունների միջազգային ճանաչման գործընթացի շրջանակներում տեսությունից՝ գործնական կիրառման փոխակերպման անհրաժեշտությունը դարձել է արդի միջազգային հարաբերությունների, ինչպես նաև միջազգային իրավունքի առանցքային խնդիրներից մեկը: Ներկայումս սակավաթիվ չեն նորմատիվային միջազգային իրավունքի և քաղաքական պրակտիկայի բախման խնդիրները և դեպքերն, ինչն, իր հերթին, հանգեցնում է նոր՝ առավել խրթին մարտահրավերների առաջացմանը: Ըստ այդմ, հարկ է պարզել՝ մի՞թե փոխակերպման գործընթացն է այնքան դժվարին, որ խոչընդոտում է սահմանված նորմերի գործնական կիրառմանը կամ գուցե ճանաչման իրավական շրջանակն է անբավարար և թերի սահմանված, թե պետություններն ու միջազգային կազմակերպություններն են անտեսում իրավական շրջանակը՝ գերակայություն տալով տարատեսակ քաղաքական շահերի:

Պետության ճանաչման գործընթացը կարգավորող դասական իրավական շրջանակը ներկայացնում է երկայուն համակարգ, որի հիմնասյուներն են Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում ամրագրված պետության իրավասությունները որոշող հատկանիշները և միջազգային իրավունքում *jus cogens* կարգավիճակ ունեցող նորմերի անխախտելիությունը: Պետության անկախություն հռչակելիս իրացվում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքը, որը վերաբերում է հավասարապես բոլոր ազգերին՝ առանց բացառությունների: Ժամանակակից միջազգային իրավունքը հստակ ներկայացնում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքի ընդգրկումը և բովանդակությունը, կարգավիճակը, և, ինչն ավելի կարևոր է, սահմանում է վերջինիս կարգավիճակը՝ որպես *erga omnes* և *jus cogens* իրավունք, այն է՝ միջազգային իրավունքի անվերապահ նորմ, որը պարտադիր է բոլոր

պետությունների համար:⁴ Ինչ վերաբերում է «երկրորդ հիմնապանը՝ Մոնտեվիդեոյի կոնվենիցիայում ամրագրված պետության իրավասուրյեկտությունը որոշող հատկանիշներին, ապա, ըստ էության, կոնվենցիան ոչ միայն ներկայացնում է պետականության հիմնական հատկանիշները (մշտական բնակչություն, սահմանված տարածք, կառավարություն այլ պետությունների հետ հարաբերություններ հաստատելու կարողություն), այլև անդրադառնում է պետականության «միջազգայնորեն ընդունմանը», այն է՝ ճանաչմանը: Եվ եթե վերոնշյալին ավելացվի նաև այն փաստը, որ, ինչպես վերը նշվեց, միջազգային իրավունքը սահմանում է ազգերի ինքնորոշման իրավունքը որպես *jus cogens* նորմ, ապա կարելի է ենթադրել, որ որևէ խնդիր կամ երկսայրաբանություն չպետք է առաջանա պետությունների ճանաչման գործընթացում: Սակայն իրականությունն ունի հակադիր պատկերը՝ ճանաչման գործընթացները բազմիցս վերահաստատել են, որ ճանաչումը պետականությանն առնչվող ամենաբարդ և ամենաքաղաքականացված խնդիրներից մեկն է:

Կարող է թվալ, քանի որ միջազգային իրավունքը սահմանել է չափանիշներ, որոնք պետք է բավարարեն ինքնորոշման գործընթացն ու ձևավորված պետությունը, ապա պետության ճանաչումը պետք է պայմանավորված լինի այդ չափանիշների առկայությամբ: Այն, ինչ առկա էր ապագադրուցման շրջանում՝ անցած դարի 70-ական թվականներին, երբ արդարադատության միջազգային դատարանի կարծիքը պարտադիր էր ՄԱԿ անդամ երկրների համար նաև պետության ճանաչմանն առնչվող խնդիրների դեպքում: Սակայն, պետության ճանաչումը քաղաքական գործընթաց է, քանի որ իրականացվում է ՄԱԿ-ի անդամ պետությունների քվեարկությամբ, որը որևէ պայմանով սահմանափակված չէ: Իսկ, միգուցե, անաչառ քվեարկության համար պետությունները կողմնորոշվում են միջազգային իրավունքի մեկ այլ փաստաթղթով: Խոսքը Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայի մասին է, որի Հոդված 1-ն ամրագրում է. «Պետությունը, որպես միջազգային իրավունքի սուբյեկտ, պետք է բավարարի հետևյալ չափանիշներին՝ ա) մշտական բնակչություն, բ)

⁴ **Torosyan T.**, Conflict Resolution in the Framework of International Law: Case of Nagorno-Karabakh. Yerevan, 2010.

սահմանված տարածք, գ) կառավարություն, և դ) այլ պետությունների հետ հարաբերություններ հաստատելու կարողություն»⁵: Մակայն կան մի շարք հանգամանքներ, որոնք մատնանշում են, որ այդ չափանիշները ոչ թե պետության ճանաչման հիմք են, այլ ունեն միանգամայն այլ նշանակություն: Դժվար չէ նկատել, որ «կառավարությունն» այստեղ օգտագործված է կամ առնվազն պետք է օգտագործված լինի ոչ միայն պետական կառավարման բարձրագույն մարմնի, այլև պետության ամբողջ տարածքում դրա լիարժեք գործունեության առկայության իմաստով, ինչը դժվար չափվող հատկանիշ է: Այդպիսին է նաև դ) չափանիշը, առավել ևս դեռևս չճանաչված պետության համար, քանի որ ՄԱԿ-ի անդամ երկրները, որպես կանոն, խուսափում են չճանաչված պետությունների հետ պաշտոնական հարաբերություններ հաստատելուց:

Թերևս այդ կոնվենցիայի նշանակությունը ներկայացնող միակ ողջամիտ մեկնաբանությունն այն է, որ այդ չափանիշները բնութագրում են պետության հոչակումից մինչև ճանաչում ընկած շրջանի էությունը, որի ընթացքում հաստատվում է կայուն վիճակ: Դրա օգտին է խոսում նաև այն հանգամանքը, որ առաջին երկուսի հստակությունը անհրաժեշտ պայման է ինքնորոշման իրավունքի իրացման՝ ինքնորոշվող ժողովրդի կամքի ազատ արտահայտման համար: Հետևաբար Կոնվենցիայի Հոդված 1-ի չորս չափանիշների կապը պետության անկախության ճանաչման հետ կարելի է մեկնաբանել հետևյալ կերպ՝ պետությունը ճանաչվում է, եթե այն հոչակվել է կոնկրետ տարածքում (բ չափանիշ) ապրող բնակչության կամքի ազատ արտահայտմամբ (ա չափանիշ), այդ տարածքն ամբողջությամբ վերահսկվում է կառավարության կողմից (գ չափանիշ), որը կարողանում է հարաբերություններ հաստատել այլ պետությունների հետ (դ չափանիշ): Վերջինն անհրաժեշտ է, քանի որ ճանաչման վերջին ակորդը՝ ՄԱԿ-ին անդամակցության հարցի քննարկման ժամանակ ճանաչվող պետության օգտին քվեարկությունը, հնարավոր է միայն այդ պետությունների պատրաստակամության դեպքում: Կոնվենցիայի նման մեկնաբանությունը վերացնում է այդ

⁵Montevideo convention on the rights and duties of states, <http://www.taiwandocuments.org/montevideo01.html>, (23.06.2016).

փաստաթղթի թվացյալ հակասությունը ինքնորոշման իրավունքի հետ. առաջին հայացքից կարող է թվալ, թե Կոնվենցիայում սահմանված չափանիշները լրացուցիչ պայմաններ են առաջադրում ինքնորոշման իրավունքի կիրառման համար, մինչդեռ վերջինս ունի միջազգային իրավունքի նորմի բարձրագույն կարգավիճակ և վերոհիշյալ երեք հիմնարար փաստաթղթերը որևէ սահմանափակում չեն նախատեսում: Առաջարկվող մեկնաբանությունը ցույց է տալիս, որ որևէ հակասություն չկա միջազգային իրավունքի այդ հիմնարար փաստաթղթերի միջև: Ավելին, Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիան նախանշում է այն ուղին, որը պետության հռչակումից տանում է դեպի ճանաչում:

Միաժամանակ, այն առաջ բերեց մի շարք հարցեր, ինչպիսիք են՝ կոնկրետ ինչն է ստանում ճանաչում՝ պետությունը թե՞ կառավարությունը, *de jure* թե՞ *de facto* ճանաչում (այն է՝ կառավարության լեգիտիմություն, թե՞ դրա փաստական գոյություն), և վերջապես՝ որոնք են ճանաչման իրավական հետևանքները⁶: Համաձայն հռչակագրային տեսության, երբ միավորը բավարարում է այդ չափանիշներին, այն անմիջապես համարվում է *erga omnes* պետություն՝ հավաստելով, որ ճանաչումը ոչ այլ ինչ է, քան փաստական իրավիճակի պաշտոնական հաստատում. մի գործընթաց, որը սկսվում է այն պահից, երբ վերոնշյալ չափանիշները բավարարվում են և միավորը դառնում է պետություն: Ֆորմալ ճանաչումը, անշուշտ, ունենում է ուրույն ազդեցություն ճանաչող և ճանաչվող պետությունների հարաբերությունների վրա, սակայն պետականության պարտադիր տարր չէ⁷:

Սակայն, անդրադառնալով բուն չափանիշներին, կարելի է նկատել, որ վերջիններս (հատկապես՝ գ և դ չափանիշները) ընձեռում են մեկնաբանության բավական լայն շրջանակ: Հետևաբար, ներկայումս սույն չափանիշների ներդրման հնարավոր մարտահրավերները հասկանալու համար հարկ է ուսումնասիրել միջազգային իրավունքի

⁶ **Klabbers J.**, *International Law*, Cambridge University Press, New York, 2013, pp. 72-73.

⁷ **Ryngaert C., Sobrie S.**, *Recognition of States: International Law or Realpolitik? The Practice of Recognition in the Wake of Kosovo, South Ossetia and Abkhazia*, *Leiden Journal of International Law*, 24 (2), 2011, pp. 467-490.

շրջանակներում յուրաքանչյուր չափանիշի մեկնաբանությունը, կիրառելիության սահմանները և առանձնահատկությունները, ինչպես նաև իրականացնել տվյալ չափանիշների վերլուծությունը երկու դեպքերի՝ Կոսովոյի և Արցախի համեմատական ուսումնասիրության շրջանակներում:

Պետության իրավասուբյեկտությունը որոշող հատկանիշների վերլուծությունն Արցախի և Կոսովոյի օրինակով

Ինչպես արդեն նշվեց, Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում ամրագրված միջազգային իրավունքի տեսանկյունից պետության իրավասուբյեկտությունը որոշող հատկանիշների⁸ վերլուծությունն անչափ կարևոր է ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա ձևավորված պետությունների կառուցման և կայացման գործընթացների գնահատման համար՝ հանդիսանալով, ըստ էության, վերջիններիս հիմքը: Միաժամանակ, նմանատիպ վերլուծությունը նաև թույլ է տալիս արձանագրված արդյունքների հիման վրա գնահատել վերոնշյալ պետությունների միջազգային ճանաչում ստանալու հնարավորությունները: Ստորև ներկայացվում է Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում ամրագրված պետության իրավասուբյեկտությունը որոշող հատկանիշների՝ մշտական բնակչության, սահմանված տարածքի, կառավարության և այլ պետությունների հետ հարաբերությունների հաստատման կարողության, վերլուծությունը, ինչին հաջորդում է Կոսովոյի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության դեպքերի համար յուրաքանչյուր հատկանիշը և դրանց վերլուծությունը ներկայացնող աղյուսակը (Աղյուսակ):

- **Մշտական բնակչություն**

Համաձայն Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում նշված առաջին հատկանիշի, պետությունը պետք է ունենա մշտական բնակչություն: Սույն չափանիշը, անշուշտ, մեծ կարևորություն ունի, քանզի բնակչության ֆիզիկական բացակայության դեպքում, պետության

⁸Montevideo convention on the rights and duties of states, <http://www.taiwandocuments.org/montevideo01.htm>, (23.06.2016).

գոյության հաստատումն առնվազն անհնար է⁹: Մշտական բնակչության խնդիրը առանցքային է այն առումով, որ հենց բնակչության կամքի ազատ արտահայտմամբ է հնարավոր ինքնորոշումը և պետք է հստակ լինի, թե, ովքեր կարող են մասնակցել այդ հարցի որոշմանը՝ իրենց քվեարկությամբ:

Այնուամենայնիվ, մշտական բնակչության գնահատման հայեցակարգում կան մի շարք երկսայրաբանություններ. անկախ նրանից, թե բնակչության թվաքանակը մեծ է (Չինաստան, Հնդկաստան) թե փոքր (նույնիսկ Նաուրուն և Վանուատուն, որոնք ունեն ընդամենը մի քանի տասնյակ բնակիչներ) համարվում են լիարժեք իրավասուբյեկտ պետություններ: Եվրոպայի գաճաճ պետությունները (Անդորրան, Մոնակոն, Լիխտենշտեյնը, Սան Մարինոն) նույնպես համարվում են իրավասուբյեկտ պետություններ և ունեն պետականությանը բնորոշ բոլոր հատկանիշները¹⁰: Չնայած նրան, որ Լիխտենշտեյնի պաշտպանության խնդրով զբաղվում է Շվեյցարիան, վերոնշյալ հանգամանքը չի խաթարում Լիխտենշտեյնի պետականությունը, թեպետ ժամանակին բացասականորեն է ազդել 1920թ. Ազգերի լիգային Լիխտենշտեյնի անդամակցության վրա¹¹:

• **Սահմանված տարածք**

Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում ամրագրված երկրորդ հատկանիշն է «սահմանված տարածք»: Պետությունը պետք է ունենա տարածք. առանց տարածքի չի կարող լինել պետություն: «Կիբեր պետության» (cyberstate), այն է՝ պետություն առանց տարածքի, գաղափարն անհամատեղելի է միջազգային իրավունքի չափանիշներին: Սակայն, հատկանշական է, որ թեև հատկանիշն ամրագրված է որպես «սահմանված տարածք», այնուամենայնիվ, ամբողջ տարածքը պարտադիր չէ լինի սահմանված, այլ բավարար է, որ տարածքի հիմնական և առանցքային մասը լինի սահմանված, եթե նույնիսկ

⁹ **Crawford J.**, *Brownlie's Principles of Public International Law*, Oxford University Press, Oxford, 2012, p. 128.

¹⁰ **Klabbers J.**, նշվ. աշխ., p. 71.

¹¹ Ազգերի լիգան չընդունեց Լիխտենշտեյնին ճիշտ այս պատճառաբանությունը բերելով, սակայն ավելի ուշ այդ նույն հանգամանքը խոչընդոտ չհանդիսացավ ՄԱԿ անդամակցության համար: Լիխտենշտեյնն անդամակցեց վերջինիս 1990թ.:

սահմանները մնում են վիճելի: Բանն այն է, որ մեծ թվով պետություններ ունեն սահմանների շուրջ վեճեր: Վերոնշյալը վերաբերում է անգամ այնպիսի խաղաղասեր պետությունների, ինչպիսիք են Նիդերլանդները, Գերմանիան կամ Բելգիան: Իսկ մի շարք պետությունների (վառ օրինակ է Իսրայելը) սահմանների խնդիրն այնքան հակասական է և խրթին, որ հստակ ամրագրված սահմաններով տարածքի պահանջը կլիներ ոչ իրատեսական: Այդպիսով, միակ կարևոր չափանիշը հիմնական տարածքի առկայությունն է: Միաժամանակ, միջազգային իրավունքը չի առաջադրում տարածքի շուրջ պահանջներ, և, օրինակ, չի նշում տարածքի ոչ նվազագույն, ո՛չ առավելագույն չափը¹²:

• **Կառավարություն**

Տարածքի և բնակչության չափանիշներն, ըստ էության, ինչ-որ առումով ֆորմալ բնույթ ունեն. պետությունը կամ ունի տարածք (անկախ մակերեսից) և բնակչություն (անկախ բնակչության թվաքանակից) կամ պետություն պարզապես չկա: Մնացյալ երկու չափանիշներն ավելի գործնական են: Թերևս, պետության կայացման համար կարևորագույն պահանջն է, որ պետությունն ունենա գործունակ կառավարություն, թեև Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում չի օգտագործվում «գործունակ» ածականը¹³: Ի վերջո, կայուն քաղաքական համայնքի լավագույն վկայությունը գործադիր և օրենսդիր մարմիններ ունեցող գործունակ կառավարության առկայությունն է¹⁴: Վերոնշյալի հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ պետությունը կարող է համարվել այդպիսին միայն այն ժամանակ, երբ այն ի վիճակի է պատշաճ կերպով երաշխավորել իրավունքի գերակայություն¹⁵:

Միաժամանակ, կարելի է փաստել, որ միջազգային իրավունքը չի մատնանշում և պարտադրում կառավարության որևէ հստակ տեսակ. քանի դեռ իրավունքի գերակայությունը երաշխավորված է, միջազգային իրավունքն առարկություններ չունի: Որպես պետությունների ինքնիշխան հավասարության տրամաբանական

¹² Klabbers J., նշվ. աշխ., pp. 70-71.

¹³ Klabbers J., նշվ. աշխ., p. 71.

¹⁴ Crawford J., Brownlie's Principle..., p. 129.

¹⁵ Klabbers J., նշվ. աշխ., p. 71.

հետևանք, գոյություն չունի կառավարության հստակ սահմանված տեսակ: Անշուշտ, վերոնշյալը վիճահարույց է, քանի որ դա նշանակում է, որ բռնապետություններն ընդունվում են նույն կերպ, ինչպես ժողովրդավար պետությունները, և այդ համատեքստում պատահական չեն կառավարման ձևի վրա ազդելու փորձերը: 19-րդ դարում վերոնշյալը կատարվում էր պետությունները քաղաքակիրթ և ոչ քաղաքակիրթ դասակարգելու միջոցով: Թեև պետության քաղաքակիրթ կամ ոչ քաղաքակիրթ լինելու չափորոշիչն այլևս չի գործում, այդուհանդերձ, դեռևս կարելի է նշմարել վերջինիս աղոտ արձագանքը ՄԱԿ Արդարադատության միջազգային դատարանի Կանոնադրության 38-րդ հոդվածում, որն ընդունում է «քաղաքակիրթ ազգերի կողմից ճանաչված իրավունքի ընդհանուր սկզբունքները» որպես միջազգային իրավունքի աղբյուր¹⁶:

Խնդրի հակասականության շրջանակներում վառ օրինակ է Կադիչն ընդդեմ Կարաջիչի գործի շրջանակներում ԱՄՆ Վերաքննիչ դատարանում այն հարցի քննությունը, թե արդյոք Բոսնիայի և Հերցեգովինայի տարածքում գտնվող ինքնահռչակ Սերբական Հանրապետությունը (Srpska) պետություն է, որի ղեկավարության հետ կարելի է համագործակցել՝ հաշվի առնելով ինքնահռչակ ղեկավարների կողմից իրականացված բազմատեսակ վայրագությունները և անօրինությունները: Դատարանն իր եզրակացության մեջ ամփոփում է, որ Սերբական Հանրապետությունը բավարարում է պետության չափանիշներին՝ նշելով, որ այն վերահսկում է սահմանված տարածք, վերահսկում է իր ենթակայության տակ գտնվող բնակչությունը և այլ պետությունների կառավարությունների հետ համագործակցություն է հաստատել: Այն ունի նախագահ, օրենսդիր մարմին և սեփական արժույթ: Այս հանգամանքներն ակնհայտորեն վկայում են միջազգային իրավունքի շրջանակներում պետության բնութագրիչ հատկանիշներին՝ Սերբական հանրապետության համապատասխանության մասին: Այն պետությանը բնորոշ հատկանիշների շնորհիվ, իրավամբ, դե-ֆակտո պետություն է, որին բնորոշ են միջազգային համակարգի շրջանակներում պետություններին վերապահված իրավասությունները և ստանձնած

¹⁶ Klabbers J., նշվ. աշխ., p. 71.

պարտավորությունները¹⁷»: Վերաքննիչ դատարանի նման որոշումը միանգամայն սպասելի էր¹⁸, քանի որ Գերագույն դատարանն արդեն բավական երկար ժամանակ առաջ մեկ այլ գործի շրջանակներում ճանաչել է, որ «յուրաքանչյուր կառավարություն, անկախ նրանից, թե որքան բռնի և անօրինական է իր բնույթով, պետք է համարվի դեֆակտո կառավարություն, եթե փաստացի լիարժեքորեն վերահսկում է տարածքը և ժողովուրդը համարվելու համար բավարարնակչությունը...¹⁹»: Այնուամենայնիվ, գործունակ կառավարությունը մի շարք դեպքերում ոչ պարտադիր կամ ոչ բավարար է պետականության «աջակցության» համար. ի հակադրություն կարելի է հիշատակել մի շարք դեպքեր, երբ որոշ պետություններ կազմավորվել են մինչև իրենց կառավարությունների դեռևս ոչ այդքան գործունակ լինելը, ինչպես օրինակ Լեհաստանը 1919թ. և Բուրունդին և Ռուանդան, որոնք անդամակցեցին ՄԱԿ-ին 1962թ.²⁰:

Այնուամենայնիվ, հարկ է նշել, որ թեև պետությունը պարտադրված ունենալ որևէ հատուկ տեսակի կառավարություն, սակայն անհրաժեշտ պայման է, որ կառավարությունը կարողանա տրամադրել ներպետական կայունության պատկան աստիճան և վայելել բնակչության զգալի մասի վստահությունը: Գործունակ կառավարությունը տրամադրում է իր քաղաքացիներին և բնակիչներին հիմնական ծառայությունները և ստանձնում է մյուս պետությունների հետ *vis-à-vis* պարտականություններ: Բացի այդ, կառավարությունը, ըստ էության, պետք է անկախ լինի այլ պետություններից, այդ թվում նաև՝ «մայր պետությունից»: Բնարկե, հարկ է հաշվի առնել, որ բացարձակ անկախությունն անհնար է, քանի որ այլ պետությունների հետ փոխգործակցությունն անհրաժեշտ է

¹⁷ Kadic v. Karadzic, Opinion of 2nd Circuit re: Subject Matter Jurisdiction, US Court of Appeals for the Second Circuit Nos. 1541, 1544, <http://avabn.law.yale.edu/diana/4298-12.asp>, (17.09.2016).

¹⁸ Eggers A., When is a State a State? The Case for Recognition of Somaliland, *Boston College International & Comparative Law Review*, 30 (1), 2007, pp. 211-222.

¹⁹ Ford v. Surget, 97 US. 594, 620 (1878), <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/97/594/case.html>, (17.09.2016).

²⁰ Crawford J., Brownlie's Principle..., p. 129.

յուրաքանչյուր պետության արդյունավետ գործունեության համար, սակայն հատկապես ճանաչման համար պայքարող պետությունների դեպքում, անշուշտ, անկախության և ինքնավարության գաղափարը բացառիկ նշանակություն ունի: Պետությունը պետք է անկախ լինի այլ պետություններից, և թե՛ այլ պետությունների, թե՛ միջազգային կառույցների կողմից որևէ տեսակ միջամտությունը պետք է լինի բացառապես միջազգային իրավունքի շրջանակներում: Եթե միավորն ունի իր սեփական գործադիր և մնացյալ այլ մարմինները, վարում է իր արտաքին քաղաքականությունն իր սեփական կառույցների միջոցով, ունի սեփական դատական և իրավական համակարգ և սեփական «քաղաքացիություն ձեռք բերելու մասին» իրավունք, ապա կարելի է վստահաբար խոսել պետականության գոյության մասին: Այդուհանդերձ, չի կարելի արդարացնել արտաքին վերահսկողության անտեսումը, որն, ըստ էության, իրականացվում է անկախ պետական ապարատի միջոցով: Սակայն խոսքը գնում է համակարգված և շարունակական արտաքին վերահսկողության մասին, որը լայնամասշտաբ ազդեցություն է ունենում միավորում որոշումների կայացման գործընթացի վրա: Եվ այդ համատեքստում հարկ է պատշաճ կերպով միմյանցից տարբերել միջնորդության և վերահսկողության, *ad hoc* միջամտության և «խորհրդատվության» միջև²¹:

• **Այլ պետությունների հետ հարաբերությունների հաստատման կարողություն**

Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում անկախության գաղափարը ներկայացված է այլ պետությունների հետ հարաբերությունների հաստատման կարողությամբ: Վերջինս կարևոր պահանջ էր ապագադրության ժամանակաշրջանում, և Մոնտեվիդեոյի Կոնվենցիան, կնքված լինելով 1930թ., չէր կարող չլինել իր ժամանակաշրջանի արտացոլանքը: Գաղութատիրության դրոշմը հետևյալն էր. թեև մի շարք գաղութացված տարածքներ վայելում էին զգալի ինքնավարություն, այդուհանդերձ, նրանք չէին կարող հարաբերություններ հաստատել այլ պետությունների հետ՝ առանց մետրոպոլիայի համաձայնության: Սակայն, երբեմն վերոնշյալ օրենքը

²¹ Crawford J., Brownlie's Principles..., p. 129-130.

կարող էր նաև խախտվել, եթե քաղաքական նկատառումներից ելնելով համարվում էր նպատակահարմար: Օրինակ՝ Հնդկաստանը (Մեծ Բրիտանիայի գաղութը) դարձել է Ազգերի լիգայի անդամ, չնայած որ ստացել է անկախություն միայն Ազգերի լիգայի փլուզումից հետո: Մակայն, այսօր այլ պետությունների հետ հարաբերություններ հաստատելու պահանջը չի համարվում հույժ կարևոր. պրակտիկայում այն միտված է կարգավորելու այլ պետությունների հետ հարաբերություններ հաստատելու հնարավորությունները դաշնային պետությունների դեպքում: Օրինակ՝ վերջինիս շնորհիվ ակնհայտ է, որ ԱՄՆ միջազգային իրավունքի սուբյեկտ է և կարող է հարաբերություններ հաստատել այլ պետությունների հետ, մինչդեռ նրա 51 նահանգները՝ չեն կարող: Այս պահանջը բնութագրվում է ավելի շատ որպես «եզրափակում, այլ ոչ թե ելակետ»²²:

Մակայն որքանով է գործնականում արդարացված և կիրառելի նման պնդումը՝ հատկապես պետության կայացածության մակարդակի վրա ազդեցության տեսանկյունից: Պետության կայացածության և կառուցման գործընթացի համար առանցքային նշանակություն ունի արտաքին աջակցությունը: Ընդ որում արտաքին աջացությունը հաճախ ուղիղ կապ ունի ճանաչվածության հետ. պետությունները հիմնականում աջակցություն չեն ցուցաբերում իրենց կողմից չճանաչված պետություններին (իհարկե կան մի շարք բացառություններ. օրինակ ՀՀ-ն մեծամասշտաբ աջակցություն է ցուցաբերում Արցախի Հանրապետությանը, սակայն դեռևս չի ճանաչել այն): Չճանաչված պետությունների դեպքում առկա են կայացման լրացուցիչ բարդություններ, մասնավորապես, պայմանավորված միջազգային կապերի խիստ սահմանափակվածությամբ: Այսպիսով, չճանաչված պետությունների կայացման բարդությունները մի կողմից պայմանավորված են ներքին գործոններով՝ սահմանների դրսևարկություն, իրավունքի գերակայության անլիարժեքություն, հարկային և ֆինանսական համակարգերի վերահսկողության դժվարություններ, մեծ թվով փախստականներ, իսկ մյուս կողմից՝ միջազգային քաղաքականության առաջատար դերակատարների՝ ազդեցիկ պետությունների, վերազգային կառույցների, միջազգային

²² Klabbers J., նշվ. աշխ., p. 72.

կազմակերպությունների հետ հարաբերությունների ոչ ստանդարտ համակարգով:

Աղյուսակ 1

**Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում ամրագրված հատկանիշները
Կոսովոյի Հանրապետության և Արցախի Հանրապետության դեպքերի
համար**

Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում ամրագրված հատկանիշներ	Կոսովոյի Հանրապետություն	Արցախի Հանրապետություն
Մշտական բնակչություն	2011թ. մարդահամար – 1.739.825 մարդ 2015թ. – 1.870.981 մարդ	1989թ. խորհրդային վերջին մարդահամար՝ 189.100 մարդ 1995թ. հետկոնֆլիկտային ժամանակաշրջան՝ – 122.600 մարդ 2005թ. մարդահամար – 137.700 մարդ 2015թ. մարդահամար – 151.161 մարդ
Մահմանված տարածք	10.908 կմ ²	11.458 կմ ² Տարածքի հարցը դեռևս բանակցությունների օրակարգում է
Կառավարություն	2008թ. ի վեր «հետժամանակավոր արտաքին կառավարման համախոսանիշ» Ոչ արդյունավետ կառավարում՝ անօրինական գործունեություն՝ թմրանյութերի,	Իրականացնում է պետության կառավարումն անկախության հռչակումից ի վեր 25 տարի արդյունավետ ժողովրդավարական կառավարում

	զինամթերքի ապօրինի վաճառքը, թրաֆիքինգը:	
<p>Այլ պետությունների հետ հարաբերությունների հաստատման կարողություն</p>	<p>Ճանաչվել է 114 պետության կողմից 110 ՄԱԿ անդամ պետություն, 4 ոչ անդամ պետություն</p> <p>Դիվանագիտական առաքելություններ՝ 25</p> <p>Հյուպատոսական առաքելություններ՝ 27</p>	<p>Զի ճանաչվել ՄԱԿ անդամ պետությունների կողմից</p> <p>Ճանաչվել է հետխորհրդային տարածքի չճանաչված պետությունների՝ Աբխազիայի, Հարավային Օսիայի և Մերձդնեստրի կողմից</p> <p>Մշտական ներկայացուցչություններ՝ ՀՀ, ԱՄՆ, ՌԴ, Ֆրանսիա Գերմանիա Ավստրալիա Մերձավոր Արևելքի երկրներ /գտնվում է Լիբանանում/</p>

Այսպիսով, Մոնտեվիդեոյի Կոնվենցիայում ամրագրված միջազգային իրավունքի տեսանկյունից պետության իրավասուբյեկտությունը որոշող հատկանիշների ներկայացումն Արցախի և Կոսովոյի դեպքերի համար ցույց է տալիս, որ Մոնտեվիդեոյի Կոնվենցիայում ամրագրված առաջին երկու հատկանիշները՝ **ա)**

«մշտական բնակչությունը» և բ) **«սահմանված տարածքը»** դիտարկելիս հաշվի առնելով, որ միջազգային իրավունքը չի ամրագրում բնակչության թվաքանակի և պետության տարածքի նվազագույն կամ առավելագույն չափ, իսկ «սահմանված տարածք» եզրույթի շրջանակներում ենթադրվում է, որ պարտադիր չէ ամբողջ տարածքը լինի սահմանված, այլ բավարար է, որ տարածքի հիմնական և առանցքային մասը լինի սահմանված, եթե նույնիսկ սահմանները մնում են վիճելի, կարելի է փաստել, որ Արցախը և Կոսովոն լիովին բավարարում են վերոնշյալ չափանիշներին՝ իրենց վերահսկողության տակ ունենալով սահմանված տարածք և մշտական բնակչություն:

Ինչ վերաբերում է երրորդ՝ գ) **«կառավարություն»** հատկանիշին, ապա հարկ է հիշատակել Կոսովոյի անգործունակ և անարդյունավետ կառավարության մասին: Մեփական անգործունակության պատճառով պետությունը ստիպված էր «հյուրընկալել» ՄԱԿ-ի ժամանակավոր միջազգային կառավարման առաքելությունը, որի ավարտից հետո, սակայն, կառավարությունը չի կարողանում լիարժեք և, թերևս, ամենակարևորը՝ արդյունավետ իրականացնել պետության կառավարումը՝ տառապելով «հետժամանակավոր միջազգային կառավարման համախտանիշով»: Թե՛ տեղական, թե՛ միջազգային դերակատարների ջանքերը բավարար չեղան, որպեսզի Կոսովոն դադարեր լինել անօրինական գործունեության կիզակետ Եվրոպայի կենտրոնում: Մինչդեռ Արցախի Հանրապետության կառավարությունը ստանձնել է երկրի կառավարումն անկախության հռչակման առաջին իսկ օրվանից՝ արդյունավետ կառավարման ոլորտում գրանցելով նշանակալի արդյունքներ և հաստատուն առաջընթաց: Այսօր Արցախի Հանրապետությունն արդյունավետ ժողովրդավարական կառավարման համակարգով, սակայն դեռևս չճանաչված կարգավիճակով պետության եզակի օրինակ է: Այդուհանդերձ, Կոսովոյի կառավարության անգործունակությունը չի խանգարում վերջինիս համապատասխանել սույն հատկանիշին, քանի որ միջազգային իրավունքը չի պարտադրում կառավարության որևէ հստակ տեսակ, առավել ևս արդյունավետության աստիճան:

Չորրորդ՝ դ) **«այլ պետությունների հետ հարաբերությունների հաստատման կարողության»** հատկանիշի շրջանակներում հարկ է

նշել, որ Կոստվոյի Հանրապետությունը, լինելով բամաթիվ ՄԱԿ անդամ պետությունների կողմից ճանաչված, բնականաբար, ունի այդ պետությունների հետ սերտ հարաբերություններ հաստատելու հնարավորություն, դիվանագիտական և հյուպատոսական առաքելություններ: Մակայն վերոնշյալը հնարավոր է դարձել, բնավ, ոչ Կոստվոյի կառավարության ջանքերի, այլ ՄԱԿ-ի և վերջինիս գլխավոր դռնոր՝ ԱՄՆ-ի հովանավորչության շնորհիվ: Արցախն ունի այլ պետությունների հետ հարաբերություններ հաստատելու համար բոլոր ինստիտուցիոնալ հիմքերը և պատկան կառույցները, և ներկայումս աշխարհի մի շարք պետություններում գործում են Արցախի Հանրապետության մշտական ներկայացուցչություններ, ինչն Արցախի կառավարության հետևողական աշխատանքի արդյունքն է: Վերոհիշյալ փաստը, ըստ էության, այլ պետությունների հետ հարաբերություններ հաստատելու կարողության մասին խոսում վկայություն է: Պաշտոնական Ստեփանակերտը հայտարարում է, որ անգամ միջազգայնորեն ճանաչված չլինելով, քայլեր է ձեռնարկում և ձեռնարկելու է այն պարտավորությունների կատարման ուղղությամբ, որոնք կստանանք, երբ ի վերջո անդամակցի միջազգային կառույցների: Հատկանշական է, որ Արցախի Հանրապետությունը սահմանադրաիրավական ժողովրդավարության հաստատման և ամրապնդման ուղին ամենայն հաջողությամբ անցնում է անգամ առանց միջազգային հանրության և կառույցների ուղղորդման և օժանդակության, և այդ համատեքստում կարելի է միայն ենթադրել, թե ինչ հաջողություններ գրանցած կլինեն Արցախի Հանրապետությունը ժողովրդավարության հաստատման գործընթացում, եթե վայելեն միջազգային հանրության և կառույցների աջակցությունը:

Այսպիսով, Մոնտեվիդեոյի Կոնվենցիայում ամրագրված միջազգային իրավունքի տեսանկյունից պետության իրավասուբյեկտությունը որոշող հատկանիշների դիտարկումն Արցախի և Կոստվոյի Հանրապետությունների դեպքերի համար ցույց է տալիս, որ երկու պետությունները բավարարում են կոնվենցիայում ամրագրված հատկանիշներին: Այդուհանդերձ, Արցախի Հանրապետությունը դեռևս չի ճանաչվել ՄԱԿ անդամ պետությունների կողմից (ճանաչվել է միայն հետխորհրդային տարածքի մյուս չճանաչված պետությունների՝

Աբխազիայի Հարավային Օսիայի և Մերձնեստրի կողմից), մինչդեռ Կոսովոյի Հանրապետությունը ստացել է ճանաչում ՄԱԿ անդամ բազմաթիվ պետությունների կողմից՝ ըստ էության, կրկին վերահաստատելով ճանաչումը որպես պետականության ամենաբարդ և ամենաքաղաքականացված ասպեկտ:

Պետության կայացածության գնահատման հնարավորությունները

Քաղաքական գիտություններում պետությունների կայացածության ինդիքն ակտիվ քննարկումների առարկա է սկսած անցած դարի երկրորդ կեսից, և այդ ինդիքի ուսումնասիրություններն ունեն կարևոր հայեցակարգային նշանակություն, քանզի դրանց ընթացքում ձևավորվում են պետության կայացման գործընթացների ընդհանուր սկզբունքները, էմպիրիկ մոդելները, ձևավորվում է ազգային կամ տիպաբանական առանձնահատկությունները որոշող գործոնների հանրագումարը:

Թեև այդ ընթացքում իրականացվել են պետությունների կայացածության էմպիրիկ ուսումնասիրություններ, սակայն ինչպես իրավամբ նշում է Ե. Մելեշկինան, պետությունների կայացածության հայեցակարգը դեռևս մնում է ոչ բավարար հստակեցված, քանզի դրա հայեցակարգային և գործառնության ձևակերպումների վրա հետագա աշխատանքի կարիք կա: Հեղինակը դա բացատրում է հետևյալ գործոններով՝

1. հեղինակները, օգտագործելով «պետության կայացածության» հասկացությունը, չեն բացատրում, թե կոնկրետ ինչ իմաստ են դրա մեջ դնում,
2. հետազոտողների միջև չկա համաձայնություն, թե ինչ է հարկավոր հասկանալ այդ եզրույթի տակ,
3. գոյություն ունեն իմաստի ձևակերպման օբյեկտիվ դժվարություններ, որոնք կապված են այդ հասկացության բարդության և տեսակետների բազմազանության հետ²³:

²³ **Мелешкина Е.**, Исследования государственной состоятельности: какие уроки мы можем извлечь?, *Политическая наука*, № 2, 2011, с. 9-27.

«Պետության կայացածություն» հասկացության շուրջ տեսակետների բազմազանությունն ակներև է հիշատակության արժանի աշխատանքների ուսումնասիրության արդյունքում: Վերջիններս, ըստ կայացածության առանձին բաղադրիչների ներկայացման իրենց ուղղվածության, կարելի է պայմանականորեն բաժանել հետևյալ խմբերի՝

- աշխատանքներ, որոնք ներկայացնում են պետականության սահմանումը և դրա երկու հատկորոշիչների՝ պետականության (statehood) և պետության կայացածության (stateness) բացահայտումը, ինչպես նաև տարածքային միավորների կազմավորման վրա կարգավիճակի ազդեցությունը, մասնավորապես, միջազգային գործընթացներին մասնակցությունը և այդ գործընթացներում այդ միավորների դերը²⁴:
- աշխատանքներ, որոնք անդրադառնում են համայնքների քաղաքական կառուցման գործընթացի հայեցակարգմանը և ձևայնացմանը, սոցիալ-քաղաքական բաժանման հայեցակարգերին, որոնք իրենցից ներկայացնում են առավել առանցքային հասարակական տարաձայնությունները, որոնք ստացել են

²⁴ **Nettl J.**, The State as a Conceptual Variable, *World politics.*, Vol. 20, N 4, Princeton, 1968, pp. 559-592; **Tilly Ch.**, Reflections on the History of European State-Making, The Formation of National States in Western Europe, Ch. Tilly (ed.), Princeton University Press, Princeton, 1975; **Tilly Ch.**, War Making and State Making as Organized Crime, Bringing the State Back in/ Ed. by Evans P., Rueschemeyer D., Skocpol T., Cambridge University Press, Cambridge, 1985; **Spruyt H.**, The Sovereign State and its Competitors. An Analysis of System Change, Princeton University Press, Princeton, 1996; **Lindberg S.**, Forms of State, Governance and Regime: Reconceptualising the Prospects for Democratic Consolidation in sub-Saharan Africa, *International Political Science Review* 22 (2), 2001, pp. 173-199; **Lindberg S.**, Democratization by Elections: A New Mode of Transition?, John Hopkins University Press, Baltimore, 2009; **Lehmbruch G.**, Consociational Democracy and Corporatism in Switzerland, *Publius: The journal of federalism*, Vol. 23, N 2, Oxford, 1993, pp. 43-60; **Fukuyama F.**, State-Building: Governance and World Order in the 21st Century, Cornell University Press, Ithaca, 2004; **Fukuyama F.**, Building Democracy After Conflict, “Stateness” First, *Journal of Democracy*, Vol. 16, No. 1, 2005, pp. 84-88; **Bartolini S.**, Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring between the Nation State and the European Union, Oxford University Press, Oxford, 2005; **Мельвиль А., Ильин М., Мелешкина Е. и др.**, Политический атлас современности: Опыт многомерного статистического анализа политических систем современных государств, МГИМО–Университет, Москва, 2007.

ինստիտուցիոնալ արտացոլում քաղաքական մակարդակում և կազմավորում են իշխանության և հասարակության համակարգը՝ որպես պետության քաղաքական «մարմին»²⁵:

- աշխատանքներ, որոնք անդրադառնում են պետության կայացման ռազմավարական տեսակներին՝ կենտրոնանալով էթնո-քաղաքական նույնականացման քաղաքականության և դրա տարբերակների վրա²⁶:
- աշխատանքներ, որոնք առաջարկում են պետությունների և ժողովուրդների ձևավորման գործընթացի համար հայեցակարգային սահմանումներ՝ ուշադրությունը կենտրոնացնելով պետական միավորների ձևավորման այլընտրանքների²⁷, կենտրոնի ու ծայրամասերի (periphery) և այլ սոցիալ-քաղաքական միավորների միջև փոխհարաբերությունների²⁸

²⁵ **Lijphart A.**, Thinking about Democracy: Power Sharing and Majority Rule in Theory and Practice, Routledge, New York, 2007; **Lijphart A.**, Democracy in Plural Societies: A Comparative Exploration, Yale University Press, New Haven, London, 1977; **Lijphart A.**, Consociational Democracy, World Politics, Vol. 21, No. 2, 1969, pp. 207-225; տե՛ս նաև՝ **Daalder H.**, The Consociational Democracy Theme, *World politics*, Vol. 26, N 4, 1974, pp. 604-621; **Lehmbruch G.**, Consociational Democracy and Corporatism in Switzerland, *Publius: The journal of federalism*, Vol. 23, N 2, Oxford, 1993, pp. 43-60; **Lipset S., Rokkan S.**, Cleavage Structures, Party Systems and Voter Alignments: An Introduction, Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives, The Free Press, New York, 1967; **Caramani D.**, The Nationalization of Politics: The Formation of National Electorates and Party Systems in Western Europe, Cambridge University Press, Cambridge, New York, 2004.

²⁶ **Rae H.**, State Identities and the Homogenisation of Peoples, Cambridge University Press, Cambridge, 2002; **Brubaker R.**, Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe, Cambridge University Press, Cambridge, 1996; **Linz J., Stepan A.**, Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Postcommunist Europe, John Hopkins university, Baltimore, London, 1996.

²⁷ **Moore B.**, Social Origins of Dictatorship and Democracy, Beacon, Boston, 1968.

²⁸ **Rokkan S.**, Cities, States and Nations: A Dimensional Model for the Study of Contrast in Development, Building states and nations: Method and data resources, Vol. 1., Sage, Beverly Hills, 1973, pp. 13-38; **Rokkan S.**, Territorial Structures in Western Europe: An Overview and Possible Model, Center Periphery Structures in Europe: An ISSC Workbook in Comparative analysis., Campus Verlag, Frankfurt am Main, 1987; **Rokkan S.**, The Center-Periphery Polarity, Center Periphery Structures in Europe: an ISSC Workbook in Comparative analysis, Campus Verlag, Frankfurt am Main, 1987; **Rokkan S.**, Territories, Centres, and Peripheries: Toward

վրա և ներկայացնելով ժողովուրդների ձևավորումը որպես ազգային ստանդարտիզացիայի և սոցիալական մոբիլիզացիայի հանրագումար²⁹:

- պատմական ինստիտուցիոնալիզմի կողմնակիցների աշխատանքները, որոնցում վերլուծության է ենթարկվում ստեղծված ինստիտուցիոնալ ժառանգության ազդեցությունը պետության զարգացման վրա, ինչպես նաև պատմության ընթացքում ծագած ծայրահեղ իրավիճակները և դրանց ազդեցությունն ինստիտուցիոնալ որոշումներ ընդունող դերակատարների վրա³⁰:

Այսպիսով, ակնհայտ է, որ պետության կայացածության խնդրին նվիրված ուսումնասիրությունները կենտրոնանում են պետության կայացածության հիմնախնդրի միայն առանձին բաղադրիչների սահմանման վրա, սակայն բացակայում են ընդհանրական հայեցակարգային աշխատանքները և համընդգրկուն էմպիրիկ համեմատությունները:

Խնդրի լուծման բարդությունը պայմանավորված է մի շարք այլ հանգամանքներով ևս: Այս կամ այն պետության հնարավորությունների և կարողությունների մասին խոսելիս՝ հետազոտողները շատ

a Geoethnic-Geo-economic-Geopolitical Model of Differentiation within Western Europe, Centre and Periphery. *Spatial Variation in Politics*, ed. by J. Gottmann, Sage Focus Editions, Beverly Hills, London, 1980; **Rokkan S., Valen H.**, *The Mobilization of the Periphery, Approaches to the Study of Political Participation*, Michelsen Institute, Bergen, 1962.

²⁹ **Deutsch K.**, *Social Mobilization and Political Development*, *American political science review*, Vol. 55, N 3, 1961, pp. 493-514.

³⁰ **Pierson P.**, *Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics*, *American political science review*, Vol. 94, N 2, 2000, pp. 251-267; **Pierson P.**, *Politics in Time: History, Institutions and Social Analysis*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2004; **Mahoney J.**, *The Legacies of Liberalism: Path Dependence and Political Regimes in Central America*, Johns Hopkins University Press, Baltimore, 2001; **Collier R., Collier D.**, *Shaping the Political Arena*, Princeton University Press, Princeton, 1991; **Skocpol T.**, *States and Social Revolutions: A Comparative Analysis of France, Russia and China*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979; **Ziblatt D.**, *Structuring the State: the Formation of Italy and Germany and the Puzzle of Federalism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 2006; *States and Development. Historical Antecedents of Stagnation and Advance*, Ed. by Lange M., Rueschemeyer D., Palgrave Macmillan, New York, 2005.

հաճախ օգտագործում են այնպիսի անորոշ բառեր, ինչպիսիք են «ուժեղ», «թույլ»³¹: Հարկ է նշել, որ պետությունները բնութագրող «ուժեղ» և «թույլ» ձևակերպումների վերաբերյալ տարբեր հեղինակների պատկերացումները մեծապես տարբերվում են միմյանցից՝ սկսած պետական ապարատների արդյունավետ գործունեությունից մինչև պետության զգալի միջամտությունը հասարակության կյանքին, ավտորիտար կառավարումը, զարգացած հանրային սեկտորը և արտաքին ազդեցությունը չթույլատրելու կարողությունը³²:

Երբեմն այս կամ այն երկիրը նկարագրելու համար մի շարք հեղինակներ³³ օգտագործում են վիճելի հասկացություններ, ինչպիսիք են «վերահսկողություն», «պետության ուժ» կամ «պետության թուլություն», «չկայացած պետություններ» և այլ ձևակերպումներ: Որոշ ուսումնասիրություններում, որոնցում վերոնշյալ արտահայտություններն օգտագործվում են այս կամ այն երկիրը կամ երկրների խումբը բնութագրելու համար, որպես ապացույց ներկայացվում են փաստական նյութեր: Այնուամենայնիվ, հաճախ բացակայում է ուսումնասիրվող երևույթի էմպիրիկ մոդելը, գնահատման գործիքը և տվյալների հստակ ամրագրումը: Ի հավելումն, նմանատիպ ձևակերպումների օգտագործումն էմպիրիկ հետազոտություններում հղի է հասկացությունների խեղաթյուրմամբ³⁴, և, ինչն ավելի վտանգավոր է, հետազոտությունների արդյունքների կամայական մեկնաբանությամբ՝ քաղաքական նպատակներով³⁵:

Վերոնշյալ խնդիրների լուծումն, անշուշտ, պահանջում է համալիր գործողությունների մի ամբողջ ախումբ: Դրանց լուծման համար առաջին քայլն է պետության կայացածության գնահատման ինտեգրալ մոդելի ներկայացումը, որի գլխավոր գնահատողական և վերլուծական նպատակն է ինքնին «պետության կայացածությունը»՝ որպես

³¹Мелешкина Е., նշվ. աշխ.:

³²Lauridsen L., The Debate on the Developmental State, Development Theory and the Role of the State in Third World Countries, J. Martinussen (ed.), Roskilde univ. centre, Roskilde, 1991, pp. 108–133 (ը ս տ Мелешкина Е., ն շ վ . աշ խ.):

³³

³⁴Сартори Дж., Искажение концептов в сравнительной политологии, *Полис*, № 3, 2003, с. 67-77.

³⁵Мелешкина Е., նշվ. աշխ.:

պետության իր հիմնական գործառույթներն իրականացնելու, ինչպես նաև միջազգային հանրության լիիրավ անդամ դառնալու և իրավասուբյեկտության հատկանիշներով օժտված լինելու կարողություն: Պետության կայացածության ինտեգրալ գնահատումը թույլ է տալիս միաժամանակ արձանագրել պետության՝ անկախ իր կազմակերպական ձևից կամ կիրառվող վարչակարգից, կայացածության բոլոր ոլորտներում և՛ առաջընթացները, և՛ հետընթացները, ինչն էլ թե՛ պետություններին, թե՛ միջազգային հանրությանը հնարավորություն է տալիս ուշադրությունը սևեռել խնդրահարույց ոլորտների վրա և օպերատիվ անդրադառնալ արձանագրված խնդիրների լուծումը: Նմանատիպ մոտեցումը թույլ կտա պայքարել անվտանգության սպառնալիքների և ապակայունացման դեմ՝ նպաստելով խաղաղության հաստատմանը (այստեղից էլ մոդելի անվանումը):

Խաղաղության ցուցիչ

Աղյուսակ 2

<u>Քաղաքական ցուցիչ</u>	
• Պետության լեգիտիմություն	
• Քաղաքական կայունության աստիճան	
• Կառավարման արդյունավետություն / World Bank /	
• Սահմանադրականություն	և իրավունքի գերակայություն
• Ընտրական իրավունքի իրացում	
• Բազմակուսակցական արդյունավետություն	համակարգի
<u>Տնտեսական ցուցիչ</u>	
• Տնտեսական ազատության ցուցիչ	
• Մեկ շնչի հաշվով ՀՆԱ/ ԱՄՆ դոլար/	
• ՀՆԱ տարեկան աճի տեմպեր	
• Եկամուտներ / ծախսեր ՀՆԱ	
• Ներմուծում / զուտ արտահանում /ՀՆԱ %/	
• Արտաքին պարտք/ՀՆԱ /%/	
• Պետական եկամուտների արդյունավետ բաշխում՝ Ջինիի գործակից	
<u>Սոցիալական ցուցիչ</u>	

• Հիմնական ծառայությունների տրամադրում
• Զբաղվածության ցուցանիշ
• Հասարակական ծառայությունների որակ
• Հասանելի և որակյալ առողջապահություն և պարտադիր բժշկական ապահովագրություն
• Կրթության մակարդակ
• Շրջակա միջավայրի պաշտպանություն
<u>Անվտանգության ցուցիչ</u>
• Ուժային կառույցների արդյունավետություն
• Սահմանային և մաքսային վերահսկողություն
• Պետության տարածքում անջատողական միտումների, քաղաքացիական պատերազմների, ոչ ինքնորոշման հակամարտությունների, անօրինական զինված կազմավորումների բացակայություն
• Օտարերկրյա ռազմակայանների և խաղաղարար առաքելությունների բացակայություն
• Անօրինական գործունեության (թմրանյութեր, զենքի ապօրինի վաճառք) բացակայություն
• Արտաքին սպառնալիքների բացակայություն

Չճանաչված պետությունների կայացման խնդիրները և կապը միջազգային ճանաչման հետ

Դիտարկելով պետության կայացածության մակարդակը հետևյալ ցուցիչների և ենթացուցիչների միջոցով՝ հնարավոր է վերհանել այն առանձնահատկությունները, որոնք էական են պետության կայացածության և միջազգային ճանաչման կապի ուսումնասիրության շրջանակներում՝ միաժամանակ ուրվագծելով այն սպառնալիքները, որոնք կարող են առաջանալ չճանաչված կարգավիճակի պատճառով:

Քաղաքական ցուցիչ: Քաղաքական գործոնների շրջանակներում պետության կայացածության և միջազգային ճանաչման կապի

տեսանկյունից առանցքային նշանակություն ունեն իշխանության լեգիտիմությունը և կառավարության արդյունավետությունը: Բոլոր չճանաչված պետություններում, թերևս, ամենադյուրաբեկ կետերից են լավ կառավարման և կառավարման արդյունավետության խնդիրները: Որպես կանոն, այդ պետությունների կառավարություններն չեն կարողանում և/կամ չեն ցանկանում աշխատել այդ խնդիրների շտկման շուրջ: Սակայն, անկասկած, ամենախրթինն այն դեպքերն են, երբ իշխանությունները չեն ցանկանում շտկել իրավիճակը (պատճառները և ընձեռնվող հնարավորությունները նկարագրված են նախորդ կառուցամասում), քանի որ անկարողությամբ կամ գիտելիքի/փորձի պակասով պայմանավորված դեպքերում իրավիճակը հնարավոր է հեշտությամբ շտկել միջազգային հանրության աջակցության պատրաստակամության դեպքում:

Այն պետություններում, որտեղ դեռևս լիարժեքորեն կայացած չեն ֆորմալ կառույցները, ոչ ֆորմալ դերակատարները, ինչպես օրինակ, բանակի հրամանատարները, ապստամբները և հանցավոր օղակները, կարող են օգտվել պետության հնարավորությունների ու լեգիտիմության բացակայությունից և առաջարկել կառավարման համակարգի այլընտրանքային տարբերակ: Այդ իսկ պատճառով, լեգիտիմության հայեցակարգը բավականին խրթին է հետևյալ ֆիլիպսային դյուրաբեկ միավորներում, քանի որ լեգիտիմության տարբեր աղբյուրներ են համագործակցում, մրցակցում և հակամարտում: Դա ավելի է բարդացնում արտաքին դերակատարների արդյունավետ միջամտությունը պետության կառուցման գործընթացին³⁶: Չինված հակամարտություններից հետո ձևավորված պետությունների դեպքում իշխանությունը կենտրոնացած է զինված խմբավորումները վերահսկող դերակատարների ձեռքում³⁷, քանի դեռ չեն ընդունվել սահմանադրություն և համապատասխան օրենքներ, և դրանց հիման վրա կազմակերպվել պատշաճ ընտրություններ: Առաջին փուլի առանցքային դերակատարների՝ այդ խմբավորումների ղեկավարների դերակատարությունը երկրորդ փուլում աստիճանաբար նվազում է

³⁶ **Paris R., Sisk T.**, *The Contradictions of State Building: Confronting the Dilemmas of Post-War Peace Operations*, Routledge, London, 2008.

³⁷ **Goldstone J.**, *Pathways to State Failure*, *Conflict Management and Peace Science*, Vol. 25, Issue 4, 2008, pp. 285-296.

գործընթացի ճիշտ զարգացումների դեպքում: Ընդհանուր առմամբ, լեզվաբանության խնդիրը բավական խոցելի հարց է բոլոր չճանաչված պետությունների համար, քանի որ վերջիններիս ո՛չ ինքնիշխանությունը, ո՛չ ընտրությունները միջազգային հանրությունը չի ընդունում:

Տնտեսական ցուցիչ: Յուրաքանչյուր պետության համար տնտեսական գործոնը, անկասկած, ունի առանձնահատուկ նշանակություն ունի, հատկապես առևտուրը և ներդրումները: Սակայն չճանաչված պետությունները, ըստ էության, բախվում են այդ հարաբերությունների խիստ սահմանափակվածության կամ բացակայության հետ, մասնավորապես, պայմանավորված որևէ տեսակ միջազգային կապերի խիստ սահմանափակվածությամբ: Միաժամանակ, հարկ է հաշվի առնել, որ այդ պետությունները նման դժվարագույն դրության մեջ պետք է զարգացնեն իրենք տնտեսությունը և ապահովեն սեփական բյուջեն մարտահրավերների մի ողջ համախմբի հետ զուգահեռ, ինչպիսիք են զինված հակամարտությունից հետո ողջ պետության վերակառուցումը և վերականգնումը, գլոբալիզացիայի խորացումը, դեռևս սառեցված հակամարտության համատեքստում լայնածավալ և ինտենսիվ սպառազինման գործընթացը և հետխորհրդային պետությունների դեպքում այդ մարտահրավերները համալրվում են նաև հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի մարտահրավերներով: Հաշվի առնելով վերոնշյալը՝ կարելի է փաստել, որ միջազգային հանրությունը, ըստ էության, այդ պետություններին դնում է դյուրաբեկ կամ նույնիսկ ձախողված պետություն դառնալու վտանգի տակ, քանի որ թվարկված մարտահրավերների համախումբը չափազանց խնդրահարույց է անգամ ճանաչված պետությունների համար, որոնք արդեն իսկ վայելում են հաստատված հարաբերություններ ունենալու «առավելությունը», ինչ ասել նրանց մասին, որոնք այդ «առավելությունից» զրկված են:

Մոնիթինգ ցուցիչ: Ընդհանուր առմամբ, առանց պետության և բնակչության անվտանգության ապահովման, տնտեսությունը և հանրային ծառայություններն ուղակի չեն կարող գործել, իսկ խաղաղություն հնարավոր չի լինի հաստատել (օրինակ՝ Մոմալի,

Աֆղանստան):³⁸: Սակայն, պետական ներկայացվածության և հնարավորությունների սահմանափակ լինելու պատճառով ծագող բարդությունները, հանդիպում են այն ժամանակ, երբ առանցքային գործառնությունների և ծառայությունների տրամադրումը կենտրոնանում է մի շարք ոչ պետական գործիչների ձեռքերում՝ ներառյալ միջազգային և տեղական ոչ կառավարական կազմակերպությունների, ժառանգաբար իշխանություն ստացածների, իսկ որոշ դեպքերում՝ հանցավոր կամ զինված խմբավորումների, որոնք մարտահրավեր են նետում և մրցում լեգիտիմ իշխանության հետ³⁹: Սակայն ընտրությունների արդյունքում նշանակված իշխանությունները նույնպես բաց չեն թողնում հանրային բարիքները սեփական շահերի համար օգտագործելու հնարավորությունը: Վերոնշյալն անընդունելի է, քանի որ պետությունը պետք է ի գործ լինի պաշտպանել ինքն իրեն ներքին և արտաքին սպառնալիքներից՝ միաժամանակ պարտավորված լինելով պաշտպանել բնակչությանը՝ անկախ էթնիկ պատկանելությունից:

Այնուամենայնիվ, անկախ նրանից, թե որքան արդյունավետ կիրականացվեն բարեփոխումները, քաղաքական ձայնը ձևավորվում է ոչ միայն քաղաքական կարգավորման, այլ նաև քաղաքացիական հասարակության մոբիլիզացիայի հնարավորության առկա մակարդակների միջոցով: Ի լրումն վերոնշյալին, հարկ է հաշվի առնել, որ այնտեղ, որտեղ հասարակությունը մասնատված է հակամարտությունների և բռնությունների պատճառով, քաղաքական ձայնի և հասարակական պատասխանատվության դրսևորման հնարավորությունները հաճախ խարխլվում են: Հատուկ մտահոգության աղիթ է խոցելի կամ մարգինալացված խմբերի մոբիլիզացիայի հնարավորությունների հարցը, որը հաճախ սահմանափակվում է նախակոնֆլիկտային շրջանով և, մասնավորապես, հակամարտության մասնակից հասարակություններում խարխլվածության սպառնալիքի

³⁸**Sisk T., Wyeth V.**, Rethinking Peace-Building and State-Building in War-Torn Countries: Conceptual Clarity, Policy Guidance, and Practical Implications, Draft discussion note for the OECD DAC International Network on Conflict and Fragility, 2009.

³⁹**Batley R., Mcloughlin C.**, Engagement with Non-State Service Providers in Fragile States: Reconciling State-Building and Service Delivery, *Development Policy Review*, 28 (2), 2010, 131-154.

(վտանգի) դեպքում: Հետևյալ ֆիլիպտային դյուրաբեկ պետություններում առանցքային իրավունքների շարունակական անտեսումը, այդ թվում՝ երեխաների իրավունքների ոտնահարումը, պարբերական բնույթ կրող գենդերային անհավասարությունները և բնիկների ու փոքրամասնություն կազմող խոցելի խմբերի դուրսմղումը քաղաքական և հասարակական գործընթացներից, բացատրվում է ձայնի իրավունքի և իրավական մասնակցության ուղիների բացակայությամբ⁴⁰:

Անվտանգության ցուցիչ: Չճանաչված պետությունների ամենախրթին մարտահրավերները հիմնականում վերաբերում են անվտանգության ոլորտին: Չճանաչված պետությունները հետևյալ ֆիլիպտային փուլում խիստ սահմանափակ տնտեսական, իրավական ու քաղաքական աջակցության, ինչպես նաև միջազգային և տեղական վերահսկողության մեխանիզմների բացակայության կամ անբավարար մակարդակի պայմաններում ոչ միայն զրկվում են լրացուցիչ (հաճախ՝ վճռորոշ) աջակցությունից, այլև կարող են բախվել նոր մարտահրավերների՝ անօրինական խմբավորումների ձևավորում, ապօրինի գործունեության ծավալում և այլն: Դյուրաբեկ կամ հետևյալ ֆիլիպտային պետությունը հնարավոր է, որ ունենա խիստ սահմանափակ իշխանություն սեփական տարածքի մի շարք շրջաններում: Հատկանշական է, որ դյուրաբեկ պետություններում կառուցման և կայացման գործընթացներն ավելի տեսանելի են մայրաքաղաքներում, իսկ ծայրամասերի բնակչությունը, որպես կանոն, ունի սահմանափակ և ոչ բավարար փոխազդեցություն պետության հետ: Արդյունքում այդ տարածքներում համայնքային կառավարման համակարգերը պետական ինստիտուտներից ավելի ակտիվ գործունեություն են ծավալում: Նման համատեքստում խնդրի է բախվում ոչ միայն պետության կառուցման «վերից վար» ավանդական ձևաչափը, այլ նաև ավելանում է ապակայունացման սպառնալիքը: Միաժամանակ հարկ է նշել, որ նույնիսկ միջազգային վերահսկողության և կառավարման մեխանիզմների առկայությունը դեռևս կայունության երաշխիք չէ: Օրինակ, նույնիսկ ՄԱԿ, ԵԱՀԿ, ԵՄ և ՆԱՏՕ-ի ջանքերը չբավարարեցին ստիպելու համար Եվրոպայի՝ ժողովրդավարության բնօրրանի կենտրոնում գտնվող Կոսովոյին

⁴⁰Migdal J., նույն տեղում:

դադարել լինել ապօրինի գործունեության, ինչպիսին է ապօրինի զենքի, թմրանյութերի վաճառքի, թրաֆիքինգի բնօրրան: Ընդ որում, ինդիրն ավելի է բարդացնում մարտահրավերների լուծման հարցում տեղի ֆորմալ իշխանությունների ոչ թե անկարողությունը, այլ դժկամությունը, քանի որ վերջիններս կարող են իրենք մասնաբաժին ունենալ և/կամ ունենալ հատուկ պայմանավորվածություններ նման գործունեություն ծավալող խմբերի հետ:

Չճանաչված պետությունների մեկ այլ բնորոշիչ գիծ է ռազմական ներուժի բարձր մակարդակը, հիմնականում պայմանավորված նրանով, որ այդ պետություններն անցել են իրենց «մայր» պետության հետ զինված հակամարտության փուլով (մի շարք դեպքերում ոչ մեկ անգամ): Առկա ռազմական ներուժը կարող է դառնալ պետության ինքնիշխանության և ազգային անվտանգության ապահովման հիմնական միջոց, մասնավորապես, միջազգային կառավարման կառույցների և խաղաղության պահպանման հարցերում լուրջ ձախողումների դեպքում, հատկապես ներկայումս սահբեկչական հարձակումների թվաքանակի բարձրացման համատեքստում: Մինչդեռ գոյություն ունեն նաև այնպիսի պետություններ, որոնցում առկա է բնակչության թվաքանակի համեմատ մեծաքանակ բանակ, սակայն դա դեռևս չի երաշխավորում այդ երկրներում պետության կայացածության հետ կապված ինդիրների բացակայությունը: Միաժամանակ, ի տարբերություն չճանաչված պետությունների մի շարք ճանաչված պետություններ (հիմնականում եվրոպական) ունեն ռազմական ներուժի պակաս: Օրինակ, մի շարք ճանաչված պետություններում (օրինակ Շվեյցարիա) բանակի առկայությունը, առավել ևս նրա չափերը ամեննին կայացածության կարևոր գործոն չեն: Այդ պետություններն արդյունավետ օգտագործում են ուրիշ մեխանիզմներ, մասնավորապես, վերազգային կառույցները և անվտանգության երաշխիքները: Հարցը մեկ այլ կողմից դիտարկելով՝ կարելի է փաստել, որ տնտեսական աջակցություն չստացող ռազմական ներուժը կործանարար կարող է լինել տնտեսական աճի տեսանկյունից և արագ կորցնել իր նշանակությունը (հատկապես հաշվի առնելով, որ չճանաչված պետությունների մեծամասնությունն ի գորու չէ ամբողջապես ձևավորել սեփական պետական բյուջեն), քանի

որ ծավալուն և ինտենսիվ ռազմական սպառազինումը ծախսատար է և բախվում է սպառազինման տեխնոլոգիաների անընդմեջ նորացման խնդրի հետ:

Այսպիսով, կարելի է փաստել, որ չճանաչված կարգավիճակն իրական մարտահրավեր է պետության համար, սակայն, ըստ էության, ակամայից բախվում ենք երկսայրաբանության, քանի որ մի շարք ճանաչված պետություններ, ընդ որում, թե՛ բավականին վաղ, թե՛ համեմատաբար վերջերս ճանաչում ստացած, շատ ավելի վատ դրության մեջ են գտնվում, թեև վայելում են ճանաչված լինելու «առավելությունը» և ստիպված չեն բախվել չճանաչված կարգավիճակով պայմանավորված մարտահրավերներին: Այդ պետությունների պարզապես թվարկումը միանգամայն բավարար է, քանի որ վերջիններս սակավաթիվ չեն. Սոմալի, Կենտրոնաֆրիկյան Հանրապետություն, Սուդան, Պակիստան, Բուրունդի, Իրաք, Չադ, Աֆղանստան, Հայիթի, Գվինեա, Նիգերիա, Եմեն, Զիմբաբվե, Նիգեր, Մյանմար, Հյուսիսային Կորեա, Գվինեա Բիսաու, Եթովպիա, Սիերա Լեոնե, Լիբիա, Քենիա, Լիբերիա, Մալի, Կոտ դ'Իվուար, Կամերուն, Ուգանդա, ինչպես նաև ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա համեմատաբար վերջերս ձևավորված պետությունները՝ Էրիթրեա, Արևելյան Թիմորը և Հարավային Սուդանը: Վերոնշյալ ցուցակը դեռևս շարունակելի է:

Սոմալին, անկասկած, մի կողմից պետության կայացածության ցածրագույն մակարդակի, իսկ մյուս կողմից բարձրագույն իրավական կարգավիճակի (միջազգային ճանաչման) միջև խիստ հակադրության վառ օրինակ է: Միջազգային ճանաչում ստացած պետությունը, որը, սակայն, անտեսում է պետության կայացման գործընթացը, իրեն դատապարտում է անխուսափելի ինստիտուցիոնալ դյուրաբեկության և հակամարտության, քանի որ պետությունները և դրանց ղեկավարումը ստանձնած կառավարությունները պետական միջոցները, ըստ էության, «բխեցնում» են ինքնիշխանությունից (օրինակ, վարկեր, զարգացման օժանդակություն և այլն)⁴¹: Նման իրավիճակ է նաև Հարավային Սուդանում և Էրիթրեայում:

⁴¹ **Tull D.**, Separatism in Africa: The Secession of South Sudan and Its (Un-)likely Consequences, SWP Comments 2011/C 18, August 2011.

Եզրակացություն

Ազգերի ինքնորոշման իրավունքի հիման վրա ձևավորված պետություններում զինված հակամարտությունից հետո դժվարագույն պայմաններում մեկնարկում են պետության կառուցման և կայացման գործընթացները:

1. Պետության կայացածության խնդիրներն, ընդհանուր առմամբ, չափազանց բարդ են բոլոր պետությունների համար, սակայն խնդիրն ավելի բարդ է չճանաչված պետությունների դեպքում, քանի որ ճանաչված չլինելն ինքնին առաջ է բերում մարտահրավերների մի ամբողջ համախումբ պետության կայացածության բոլոր ոլորտների համար: Նույնիսկ այն պետությունները, որոնք արդեն ստացել են միջազգային ճանաչում (օրինակ, Հարավային Սուդան, Էրիթրեա և Արևելյան Թիմոր), դեռևս աչքի են ընկնում ծայրահեղ քաղաքական, տնտեսական և սոցիալական համակարգերի թերզարգացածությամբ: Չճանաչված պետություններն ավելի դժվարին իրավիճակում են, քանի որ վերջնական իրավական կարգավիճակի բացակայությունն այդ պետություններին մշտապես պահում է դյուրաբեկության և/կամ ձախողման սպառնալիքի տակ: Անկախ իրենց զարգացման հետագծից, միջազգային հարաբերությունների սահմանափակվածությունը կամ բացակայությունը վաղ թե ուշ կհանգեցնի պետության կայացածության որևէ ոլորտի, իսկ հաճախ միանգամից մի քանի փոխկապակցված ոլորտների դյուրաբեկությանը՝ մեծացնելով հակամարտությունների վերսկսման վտանգն ու անկախություն հռչակած պետության բնակչության տառապանքները:

2. Իրավիճակի բարդությունն ավելի է մեծացնում այն հանգամանքը, որ այդ պետությունների վերջնական կարգավիճակի հարցի լուծմանն ուղղված գործընթացը տևում է տասնամյակներ՝ դրա վրա քաղաքական գործոնի մեծ ազդեցության հետևանքով, թեև իրավական տեսակետից որևէ խոչընդոտ չկա: Ավելին, կեղծ են տարբեր դիտարկումները, որ իբր նման պետությունների վերջնական կարգավիճակի որոշման հետ կապված ձգձգումների

պատճառն այն է, որ միջազգային իրավունքը թերի է կամ հակասական: Իրականում, ինչպես ինքնորոշման իրավունքի կիրառման հետ կապված կարգավորումներն են հստակ և սպառիչ, այնպես էլ Մոնտեվիդեոյի կոնվենցիայում ամրագրված չափանիշներն են ներդաշնակորեն համադրելի ինքնորոշման իրավունքի հետ:

3. Արցախի և Կոստվոյի դեպքերի դիտարկումը վկայում է, որ անգամ մի շարք էական ընդհանրություններ ունեցող չճանաչված պետությունների կայացման արդյունքները կարող են էապես տարբերվել: Դա վկայում է, որ արտաքին գործոնների՝ մասնակի ճանաչվածություն և այլն, ազդեցությունը շատ ավելի փոքր է կառուցվող պետության որակների վրա, քան ներքին գործոններինն ու առանձնահատկություններինը: Հետևաբար, այդ պետությունների կայացման տեսակետից կարևոր նշանակություն ունի ներքին գործընթացների արդյունավետության մեծացմանը նպաստող միջոցների առկայությունը:
4. Տևական ժամանակահատված լուրջ մարտահարավերների առջև կանգնած պետությունների խնդիրների լուծման հնարավորությունները կարող են մեծանալ կայացածության գնահատման արդյունավետ մեխանիզմների մշակման միջոցով: Առկա նման միջոցներն ունեն հատվածական բնույթ: Դրանց համադրումը գործնականում անհնարին է տարբեր հայեցակարգերի, մոտեցումների և սկզբունքների կիրառմամբ դրանց ձևավորման պատճառով:
5. Հոդվածում առաջարկվում է ընդհանրական ցուցիչի կիրառում, որը կապահովի ոչ միայն ինտեգրալ գնահատական՝ մեծացնելով պետությունների դասակարգման ճշգրտությունն, այլև միաժամանակ, առանձին բաղադրիչների գնահատում՝ մատնա-ցույց անելով այն ոլորտներն ու խնդիրները, որոնց պատճառով պետության դիրքը կարող է գնահատվել ոչ բավարար և որոնց ուղղությամբ հարկ է ջանքեր գործադրել՝ իրավիճակը բարելավելու նպատակով:
- 6.

**Stateness and its Connection to International Recognition:
The Case of States Emerged on the Self-Determination Principle**

VIOLETTA PETROSYAN

Yerevan Brusov State University of Languages and Social Sciences

The article discusses the stateness issues of states emerged on the self-determination principle, as well as the latter's connection to international recognition. It represents the requirements for legal personality of states - codified in Montevideo Convention on Rights and Duties of States as the basis for the processes of state-building and stateness, the link of these criteria with the right of peoples to self-determination, as well as analysis of the afore-mentioned criteria within the international law on the examples of Kosovo and NKR, The article, aiming to present the connection or the lack of connection between non-recognition and state fragility and/or failure, represents the specific challenges of the afore-mentioned connection or its lack according to stateness fields: political, economic, social and security.